

UDK 811.163.4'28 Ćupić D.

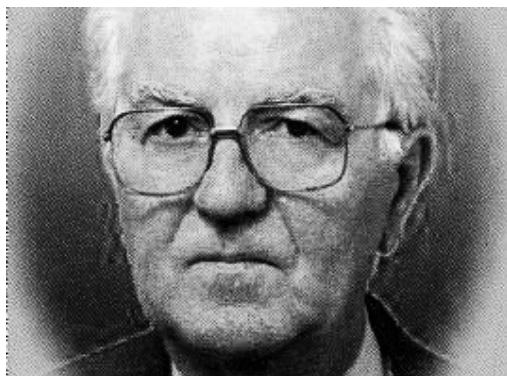
Pregledni rad

Adnan ĆIRGIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

adnan.cirgic@fcjk.me

DOPRINOS DRAGA ĆUPIĆA CRNOGORSKOJ DIJALEKTOLOGIJI

U radu se daje osvrt na doprinos Draga Ćupića crnogorskoj dijalektologiji. Ćupić je montenegristiku ponajviše zadužio sastavljenjem bibliografije radova o crnogorskim govorima, obimnim zagaračkim rječnikom (u koautorstvu sa sinom Željkom) i monografijom o govoru Bjelopavlića. Osim toga bavio se i kraćim opisima užih govornih područja, određenih pojava u crnogorskim govorima te izradom filoloških portreta naučnika koji su se bavili Crnom Gorom.

Ključne riječi: *Drago Ćupić, crnogorska dijalektologija, Zagarač, Bjelopavlići, bibliografija*

Ako bi se razvoj crnogorske dijalektologije podijelio na četiri faze (prva – od Vuka Karadžića do Danila Vušovića; druga – međuratni period (od Danila Vušovića do Branka Miletića); treća – jugoslovenska faza i četvrta – savremena, Drago Ćupić bi pripadao trećoj fazi razvoja.

Drago Ćupić rođen je u Zagaraču 19. marta 1932. godine. Nižu gimnaziju završio je u Danilovgradu, Učiteljsku školu u Nikšiću, Filozofski fakultet u Beogradu, đe je i doktorirao 1975. godine. Obavljao je poslove od učitelja,

preko nastavnika Pedagoške akademije do direktora Instituta za srpski jezik SANU (od 1979. do penzije 1996. godine). Bio je član redakcija časopisa *Srpski dijalektološki zbornik*, *Južnoslovenski filolog*, *Naš jezik*, kao i *Zbornika za jezik i književnost* Društva za srpskohrvatski jezik i književnost (koje se borilo za tekovine Novosadskoga dogovora), te član brojnih komisija i naučnih odbora (Međunarodni komitet slavista za onomastiku u Krakovu, Komisija za Opšteslovenski lingvistički atlas u Moskvi, Međunarodni odbor za dijalektološke atlase u Beogradu, Odbor SANU za onomastiku, Odbor SANU za Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, Odbor za standardizaciju srpskog jezika u Beogradu, Društvo za srpski jezik u Beogradu, Matica srpska itd.). Umro je u Beogradu 18. juna 2010. godine.¹

Crnogorsku dijalektologiju Ćupić je zadužio ponajviše trima studijama – dijalektološkim rječnikom govora Zagarača s prilično opširnim uvodom o jezičkim osobinama, monografijom o govoru Bjelopavlića i selektivnom bibliografijom o crnogorskim govorima (koja obuhvata dijalektološke radove u najširem smislu). Osim toga objavio je nemali broj manjih studija o pojedinim govorima ili pojedinim dijalektološkim pojavama u Crnoj Gori. Ovaj osvrt odnosi se na sve bitnije, obimom manje ili veće, radove Draga Ćupića iz oblasti crnogorske dijalektologije.

Prije no se prijede na analizu doprinosa Draga Ćupića crnogorskoj dijalektologiji mora se istaknuti kako je Ćupić od početka svojega naučnog rada bio izraziti tradicionalist, koji je ne samo negirao postojanje crnogorskoga jezika no je čak negirao i postojanje specifičnih crnogorskih jezičkih osobina, pa tako i osporavao naziv *crnogorski govori* umjesto kojega je koristio *govori Crne Gore*. Jezik u Crnoj Gori tretirao je kao dio srpskohrvatskoga, odnosno (kasnije) srpskoga jezika, a osobine dva tzv. dijalekta u Crnoj Gori tumačio jedne nasuprot drugima, tj. kao upliv jednoga dijalekta u drugi. To bitno obilježje njegova rada ne može se ni ovom prilikom zaobići jer je ono uzročnik glavnih manjkavosti u Ćupićevu izvođenju zaključaka.

Svoj pogled na crnogorske govore, njihovu klasifikaciju i sl. Ćupić je ponajviše iznio u uvodnome tekstu uz bibliografiju govora Crne Gore. Ta je bibliografija ujedno i najvažniji Ćupićev rad u montenegristici, njegov najcitiraniji i najpoznatiji prilog.² Sastavljanjem te bibliografije došao je Ćupić do sasvim ispravna zaključka: „Premda još nijesu ispunjene bjeline na dijalekatskoj karti Crne Gore, sa dovoljno činjenica možemo govoriti o tome da su govori ove teritorije ispitani u znatno većem stepenu od govora na ma kom

¹ Više biografskih podataka videti u: S. Tanasić, „Biografija“, *Zbornik Instituta za srpski jezik SANU*, I, Posvećeno dr Dragu Ćupiću, Beograd, 2008, str. 11–12.

² Drago Ćupić, „Bibliografija govora Crne Gore“, *Crnogorski govori* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1984, str. 97–128.

drugom području tolike površine u našoj zemlji, a možda nećemo pogriješiti ako kažemo – i na ma kom području u slovenskom svijetu uopšte. U najmanju ruku, možemo kazati da ni na jednom drugom području u slovenskom svijetu nije boravilo toliko lingvista istraživača koliko u Crnoj Gori.³ Sigurno je da je onaj ko je sastavio selektivnu bibliografiju crnogorskih govora od skoro 600 jedinica morao biti upućen u crnogorske jezičke prilike, ali u jezičke prilike iz okruženja. Stoga je gotovo neshvatljivo da u predgovoru toj bibliografiji, samo nekoliko stranica nakon što je izrečen gornji citat, Ćupić ističe: „Jedno je, svakako, izvjesno: na ovoj teritoriji (crnogorskoj – prim. A. Č.) nema pojava koje nije moguće naći na drugim područjima srpskohrvatskoga jezika. Zato, nije moguće govoriti o crnogorskim govorima sa značenjem pridjevske dijela ove sintagme 'svoj' a ne i 'srpskohrvatski'. Tako, nije moguće govoriti čak ni kada su u pitanju pojedine pojave, ako se eventualno nešto ne bi našlo u oblasti leksike (u kom slučaju treba pomišljati na slovensku starinu, eventualno na leksički uticaj koji se nije osjetio na drugim područjima srpskohrvatskog jezika). Govori Crne Gore, zapravo, pripadaju u genetskom smislu izuzetno šarenom mozaiku srpskohrvatskih dijalekata, i ne čine zatvoren sistem.“⁴ Nakon izrečene konstatacije teško je ne zapitati se zašto je onda Crna Gora, besputna i do prije koju deceniju zapuštena, privukla toliki broj dijalektologa i filologa od početka XIX vijeka do danas ako se već u njoj ne može naći ništa što kod drugih ne postoji i zašto bi tako nezanimljiva zemlja bila lingvistički najproučenija u slovenskome svijetu. Nije nikakva novina ni crnogorski specifikum – jezičke pojave samo se po izuzetku poklapaju s državnim granicama. Stoga nije čudo što crnogorske jezičke specifičnosti imaju traga van crnogorskih granica, taman kao što i jezičke specifičnosti okolnih naroda (ne samo štokavaca) imaju traga i u Crnoj Gori. Za dijalektologiju, odveć je poznato, nije toliko bitno će završava određena jezička pojava koliko će se nalazi centar njezina prostiranja. U tome svijetlu sagledane crnogorske jezičke osobine imaju sasvim drugi karakter.⁵

Ćupićevi pogledi na crnogorski jezik bili su ograničeni tradicionalističkom podjelom crnogorskih govora na dva strogo diferencirana dijalekta – istočnohercegovački i starocrnogorski (s neujednačenim nazivima), pa se

³ Isto, str. 97.

I Dalibor Brozović istakao je da su na „općeslovenskoj razini“ od crnogorskih govora bolje proučeni samo kašupski i lužickosrpski „jer su kašupski i lužickosrpski teren obrađeni ipak detaljnije: od sela do sela ili od zaseoka do zaseoka. To su mali tereni, a mnogo je radnika, pa se moglo.“ – Dalibor Brozović, „Prilozi u diskusiji“, Zbornik radova *Crnogorski govori*, CANU, Titograd, 1984, str. 59.

⁴ Drago Ćupić, Isto, str. 103–104.

⁵ Videti o tome više u: Adnan Ćirgić, „Revizija podjele crnogorskih govora“, *Lingua Montegrina*, br. 3, Institut za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2009, str. 252–267.

nerijetko stiče utisak da bi razlike među tim dijalektima trebale biti veće nego što su recimo između šumadijsko-vojvođanskoga dijalekta i torlačkih govora. Tako u tekstu „Uticaj starocrnogorskih govora na hercegovačke govore u Crnoj Gori“⁶ Drago Ćupić ističe kako se akcenatska razlika između mlađe i starije novoštokavske akcentuacije poklapa „uglavnom s nekadašnjom granicom između stare Hercegovine, stare Crne Gore, crnogorskih Brda i dijela Boke Kotorske“⁷. Na neistorijski termin *stara Hercegovina*, koji je još ranije upotrijebljen da bi se izmislila nekakva istorijska razlika među crnogorskim govorima, nije bio imun ni Drago Ćupić kojemu je literatura o crnogorskim govorima bila poznata kao malo kome prije i poslije njega. Tako je akcentat, kao jedina krupna razlika među crnogorskim govorima, uzet kao čvrsta i nepremostiva granica među njima, sve podudarnosti tretirane kao uticaji i prodor jednoga dijalekta u drugi, a sve razlike u mikrostrukturi tretirane kao krucijalne za podvajanje. Zahvaljujući tome su i u Ćupićevoj studiji o kojoj je riječ sve podudarnosti među tim „dijalektima“ tretirane kao osobine koje su iz jednoga dijalekta prešle u drugi, i to uglavnom iz „starocrnogorskih“ govora u „istočnohercegovačke“ – mahom nakon Berlinskoga kongresa. Tako je recimo na nepostojanje poluglasnika odnosno na njegovu vokalizaciju u *a* u bjelopavlićkome i većini katunskih govora uticala „istočnohercegovačka“ sredina, i to ponajviše preko zajedničkih katuna. Da su zajednički katuni bili od velikoga značaja za jezičku nivelaciju u Crnoj Gori, nije potrebno posebno dokazivati. Ali da se taj uticaj uzima kao presudan za postojanje podudarnih jezičkih osobina u „dvama dijalektima“, smatramo da nema osnova. Da nije tako, bilo bi posve očekivano da piperski govor izgubi poluglasnik, odnosno da ga vokalizuje u *a* te da poprими uzlazne akcente. A zna se da piperski govor čuva (u onoj mjeri u kojoj danas u Piperima ima autentičnih govornih predstavnika) i osobiti alternant poluglasnika i stariju akcentuaciju. Očekivalo bi se tako da ni Vasojevići nemaju poluglasnik, budući da su okruženi predstavnicima novije akcentuacije u kojih je poluglasnik vokalizovan. S druge strane, kako bi se tim postupkom mogao objasniti apsolutno vokalizovan poluglasnik u zetsko-podgoričkoj govornoj oblasti koja nije imala dodira s „istočnohercegovačkim“ stanovništvom, a okružuju je Kuči, Piperi i Crmnica – u kojim je očuvan specifični alternant poluglasnika. Ne ulazeći u pojedinosti citirane Ćupićeve studije, može se izvući zaključak da u njoj autor sve crnogorske jezičke osobine u „istočnohercegovačkim“ govorima u Crnoj Gori, osim krnje-ga infinitiva, tretira kao proboj tih osobina na necnogorsku jezičku teritoriju,

⁶ Drago Ćupić, „Uticaj starocrnogorskih govora na hercegovačke govore u Crnoj Gori“, *Durmitorski zbornik. Na izvoru Vukova jezika*, Istorijski institut Crne Gore, Titograd, 1991, str. 21–25.

⁷ Isto, str. 21.

a ne nipošto kao zajednički razvoj jezika na današnjoj teritoriji Crne Gore. Malo je koji od crnogorskih dijalektologa starije generacije platio veći dug jezičkome tradicionalizmu kao što je Drago Ćupić. Stoga su njegovi zaključci i analize danas uglavnom neupotrebljivi, ali je građa koju donosi i sinteza ranijih saznanja o pojavama o kojima piše itekako dragocjena za današnju montenegristiku.

Prirodno je da je Drago Ćupić kao tradicionalist uvažavao jezikoslovni rad Vuka Stef. Karadžića, koji je bez sumnje neponovljiv. No da je već Karadžić uviđao da su tzv. hercegovački i tzv. starocrnogorski govori činili cjelinu, ponajbolje je pokazao upravo Ćupić. U svojoj studiji „Vuk Karadžić – prvi ispitivač govora Crne Gore“⁸ Ćupić je, uglavnom s osloncem na Karadžićev poznati predgovor *Srpskim narodnim poslovicama* štampanim na Cetinju 1836. godine, iznio glavna njegova zapažanja u vezi s crnogorskim govorima i uočio koliko je njegov boravak u Crnoj Gori uticao na dalji leksikografski i uopšte kulturološki rad. Govoreći o tome kako je Karadžić u drugome izdanju svoga *Rječnika* iskazao žaljenje što nije obišao Bosnu i Hercegovinu i Kosovo i Metohiju, Ćupić sasvim ispravno zaključuje da „sama ta činjenica, osobito kad je riječ o Hercegovini, pokazuje da pod Hercegovinom u prvom izdanju Rječnika Vuk podrazumijeva drobnjački, još bolje – durmitorski kraj u cjelini“.⁹ Karadžić je dakle znao ono što su kasniji filolozi zaboravili – da „istočnohercegovački“ govori u Crnoj Gori nijesu hercegovački.¹⁰ Uticaj Pavla Ivića na našu dijalektologiju i filologiju, deklarativno vukovski, bio je veći od uticaja Vuka Karadžića.¹¹ Pišući na drugome mjestu upravo o Iviću, Ćupić veli kako „u tom dijalektu (istočnohercegovačkom) nema osobenosti koje bi se odnosile na Crnu Goru“.¹² S druge strane, nije neobično da „starocrnogorskim“ ili „istočnocrnogorskim“ jezičkim osobinama paralelu traži u govorima Srbije, kao kad npr. pipersku

⁸ Drago Ćupić, „Vuk Karadžić – prvi ispitivač govora Crne Gore“, *Vuk St. Karadžić i Crna Gora* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1987, str. 17–25.

⁹ Isto, str. 24.

¹⁰ I u drugome tekstu Ćupić ističe da je za Karadžića „južno narječje ono u kojemu *d + je, t + je* daju *de, će*, a *s + je i z + je – s i ž*“. – Drago Ćupić, „Vuk i naša dijalektološka tradicija poslije njega“, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. 35, sv. 1, Matica srpska, Novi Sad, 1987, str. 150.

¹¹ Karadžićem se Ćupić bavio i u još nekim radovima, uzgred ili posebno, a za ovu priliku pomenimo njegov rad „Zašto je Vuk u II izdanju Rječnika zadržao dijalekatski akcenat na nekim riječima iz Crne Gore“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XXX, sv. 1–2, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1973, str. 625–631. u kojemu pokazuje da je Karadžić u svoj Rječnik unosio dijalekatske akcente onda kad nijesu narušavali njegovu akcenatsku normu da se izvan prvoga sloga ne mogu naći silazni akcenti.

¹² Drago Ćupić, „Ivićevo izučavanje govora Crne Gore“, *Život i delo akademika Pavla Ivića*, Subotica – Novi Sad – Beograd, 2004, str. 461–467.

ili krtolsku akcentuaciju veže s jednim dijelom prizrensko-timočkih govora.¹³ Takav postupak nije potrebno dalje komentarisati.

Već je rečeno da je jedan od značajnijih doprinosa Ćupićevih crnogorskoj dijalektologiji njegova monografija o bjelopavlićkome govoru.¹⁴ Riječ je o klasičnoj dijalektološkoj monografiji, koja je nastala kao doktorska disertacija odbranjena pred komisijom koju su činili Radosav Bošković, Pavle Ivić i Asim Peco. Značaj te monografije utoliko je veći što se prije nje o bjelopavlićkome govoru (koji zauzima dosta široko područje Crne Gore) znalo vrlo malo, a riječ je o govoru koji stoji na granici između četiri različita akcenatska tipa – piperskoga (koji čuva stariju akcentuaciju), podgoričkoga (koji čuva djelimično prenesenu akcentuaciju bez uzlaznih akcenata), ozriničkoga (koji ima oba silazna i dugi uzlazni akcenat) i nikšićkoga, tj. župskoga i pješivačkoga (koji je četvoroakcenatski bez silaznih akcenata izvan prvoga sloga). (Poznato je da je još ranije, prije II svjetskoga rata, Radosav Bošković prikupljao građu za opis bjelopavlićkoga govora, ali taj rad nije urodio plodom,¹⁵ kao što nije urodio plodom ni kasniji Ćupićev rad u oblasti onomastike Bjelopavlića (kartoteka koju je Ćupić sastavio ostala je nesistematizovana i neobjavljena).) Ne ulazeći u detalje monografskoga opisa bjelopavlićkoga govora koji je rađen po uzoru na prethodne naše dijalektološke monografije, s tim što je Ćupić obimno poglavlje posvetio i sintaksi koja je počesto izostajala iz dijalektoloških opisa, treba naglasiti da je šteta što se u toj monografiji nije našlo jedno makar i kratko poglavlje o govoru Vražegrmaca koje dijalektolozi uvijek pominju uz Bjelopavliće, ali ga i izdvajaju iz njih zbog akcenatskoga sistema koji je – kako se ističe – četvoročlan i bez silaznih akcenata van prvoga sloga. Je li to nekadašnje pleme, koje je danas utopljeno u Bjelopavliće, imalo još kakvih diferencijalnih crta u odnosu na bjelopavlički govor, ostaće trajna nepoznаница za nauku o crnogorskome jeziku jer tipičnih govornih predstavnika onđe više nema.¹⁶ Za Vražegrmce Ćupić konstatuje: „Zapadni dio Bjelopavlića,

¹³ Drago Ćupić, „O ispitivanju narodnih govora Crne Gore“, *Raskovnik*, god. VIII, br. 27, Beograd, 1981, str. 115–131.

¹⁴ Drago Ćupić, „Govor Bjelopavlića“, *Srpski dijalektološki zbornik*, XXIII, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1977.

¹⁵ U požaru koji je zahvatio Narodnu biblioteku u Beogradu (1941) izgorjele su Boškovićeve bilješke i građa o bjelopavlićkome govoru. – Drago Ćupić, „Uzlazni akcenti u starijim govorima Crne Gore“, *Prvi lingvistički naučni skup u spomen na Radosava Boškovića* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1988, str. 236.

¹⁶ Na drugome mjestu Ćupić navodi akcenatsku granicu bjelopavlićko-vražegrmsku (premda tu eksplicitno ne pominje Vražegrmce): „Kada je riječ o govoru Bjelopavlića, treba konstatovati činjenicu da se ovdje ne radi o jedinstvenom akcentu. U tom pogledu Bjelopavlići su podijeljeni na dva dijela: sjeverozapadni dio, onaj prema Gornjim Pješivcima, ima pretežno akcentuaciju hercegovačkih govora, i istočni dio Bjelopavlića, a to je više od 4/5 naseljenog dijela plemena, koji ima druge akcenatske karakteristike. Granica između ove dvije zone

onaj prema Pješivcima, a to su zapadni i sjeverozapadni djelovi Vražegrama-ca, ima osobine pretežno hercegovačke akcentuacije, sa manje karakteristika koje su zajedničke akcentuaciji istočnog dijela Bjelopavlića.¹⁷ Sasvim je neprihvatljiva, na osnovu onoga što smo sami u Bjelopavlićima slušali i što je u literaturi inače poznato, Ćupićeva teza o tzv. kanovačkoj akcentuaciji u bjelopavličkome govoru, koju je iznio u citiranoj studiji. Od svih primjera koje u prilog toj tezi navodi na terenu smo potvrdili samo dva, i to: *prijéc-cem* i *dvljestačetrđes*.¹⁸ I odmah da rečemo, ni jedan ni drugi nijesu nepoznati četvoroakcenatskim crnogorskim govorima, pa je traženje veze između bjelopavličkoga i kanovačkih govora sasvim nesvršishodno ne samo zato što je broj uzoraka odveć mali no i stoga što drugih podudarnosti nema. Uostalom, da je o tome moglo biti riječi, teško da bi to promaklo Radosavu Boškoviću, rođenome Bjelopavliću.

Neobično je da Drago Ćupić koji se cijeloga života bavio dijalektologijom nije monografski obradio i svoj rodni zagarački govor. Poznato je, u koautorstvu sa svojim sinom Željkom sačinio je prilično obiman rječnik zagaračkoga govora s opširnom uvodnom studijom o tome govoru¹⁹, ali klasični (obimni) monografski opis nikad nije sačinio. I zagarački je govor zanimljiv jer predstavlja dvoakcenatsku oazu (tako se makar na osnovu Ćupićeve građe da zaključiti) između troakcenatskih govora Čeva, Markovine i Velestova s jedne i Zagrede s druge strane, a uz to se, kako Ćupići u uvodu Rječnika navode, uz katunske tipične akcente *Pêro*, *Jôvo* javljaju i *Pêrò*, *Jôvò*. Ovi potonji su neobičniji tim više što kratkosilaznih akcenata na potonjem otvorenom slogu u Zagaraču i okolini nema izvan te kategorije (hipokorističnih imena). Što se fonološkoga sistema Zagarača tiče, on je po svemu opštecrnogorski, jedino je neobična pojava imenice *ženica* umjesto tipičnoga crnogorskog ekavizma *zenica*.

Značajan je i Ćupićev opis zetskoga govora, rađen uglavnom na osnovu upitnika, premda osobine toga govora nijesu bile nepoznanica ni prije Ćupi-

ide linijom: Dobro Polje – Mijokusovići i izlazi na Kupinovo i Međeđe. Zapadno od te linije je područje sa pretežno hercegovačkim akcentom a istočno – područje koje ima poseban akcenat. Po ostalim jezičkim osobinama ove dvije zone su uglavnom jedinstvene, te se može govoriti o dijalektu Bjelopavlića, o govoru Bjelopavlića, koji čini samostalnu dijalekatsku cjelinu u odnosu na druge govore Crne Gore.“ – Drago Ćupić, „Akcenat imenica u bjelopavličkome govoru“, *Prilozi proučavanju jezika*, 6, Katedra za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1970, str. 136–137.

¹⁷ Drago Ćupić, „Jedna pojava duženja kratkog uzlaznog akcenta u bjelopavličkom govoru“, *Zbornik za jezik i književnost*, knj. I, Društvo za srpskohrvatski jezik i književnost SR Crne Gore, Titograd, 1972, str. 105.

¹⁸ Isto, str. 107.

¹⁹ Drago Ćupić & Željko Ćupić, „Rečnik govora Zagarača“, *Srpski dijalektološki zbornik*, XLIV, SANU & Institut za srpski jezik, Beograd, 1997.

ćeva opisa jer je dobar dio svoje doktorske disertacije Mihailo Stevanović posvetio govoru Zete i Podgorice.²⁰ Iako je većina zetskih govornih osobina i ranije bila poznata, ne samo na osnovu Stevanovićeve disertacije, ipak je za današnje dijalektologe olakšica što je Čupić glavni je osobine toga govora sistematizovao na jednome mjestu.²¹ Dvoakcenatski sistem, preneseni kratkosilazni akcenat s posljednjega otvorenog sloga (osim u hipokoristicima), vokalizacija poluglasnika, palatalizacija / pred vokalima prednjega reda, desonorizacija krajnjih konsonanata u riječi – bile bi uglavnom najbitnije jezičke osobine toga područja, koje ga ujedno vežu s podgoričkim govorom s kojim čini cjelinu. Govoru Zete Drago Čupić će se nakon dvadeset godina vratiti i u jednoj kratkoj studiji, premda je ona više sažetak onoga što je već rečeno no što donosi kakvu bitniju novinu.²² Ono što je neobično i u jednome i drugome radu jeste činjenica da Čupić zanemaruje vezu Zete s Podgoricom, ne samo u osmansko doba no i danas, a nasuprot tome govori kako „govor Zete valja proučavati sa stanovišta razvoja onih starosrpskih govora koji su obilježavali epohu starih srpskih dinastija – u Raškoj i Zeti Nemanjića a u Zeti i Balšića i Crnojevića“²³ te jezičke veze, za koje i sam konstatuje da su slabe, traži u okolnim crnogorskim plemenima ali ne i u Podgorici. To je tim neobičnije što se zna da je gotovo sva Zeta bila čitluk podgoričkih muslimana,²⁴ a da je današnji živalj u njoj raznorodan i da je onđe stigao iz različitih krajeva Crne Gore prilagodivši svoj govor već formiranome zetskome govoru, u kojemu nema nijedne važnije osobine koja nije poznata i podgoričkome govoru.

Osim zagaračkoga, bjelopavličkoga i zetskoga, Čupića je zanimao i pljevaljski govor, o kojemu je ostavio značajne podatke budući da se o tome govoru u literaturi ne može naći gotovo ništa. Pljevaljski govor „je po osobinama najbliži govorima durmitorskog kraja, na jednoj, i onima koji pripadaju čajničko-goraždanskoj cjelini, na drugoj strani“, na početku studije konstatuje Čupić.²⁵ Bitno je istaći da se u toj studiji daju bitnije i fonološke, i morfološke, i morfološke i sintaksičke osobine, a važan segment čine i akcentovani zapisi razgovora s tipičnim govornim predstavnicima (obje religije) u Pljevaljima. Iako je riječ o govoru na granici, na osnovu osobina koje Čupić donosi vidi se da se on dosta skladno uklapa u opštecrnogorsku jezičku sliku.

²⁰ Videti: Mihailo Stevanović, „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XIII, Beograd, 1933/34, str. 1–129.

²¹ Drago Čupić, „Pregled glavnijih osobina govora Zete“, *Južnoslovenski filolog*, XXXIII, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1977, str. 265–282.

²² Drago Čupić, „Neke osobine govora Zete“, *Glas Zete*, br. 16–17, jun 1997, str. 12–13.

²³ Isto, str. 13.

²⁴ I danas je među podgoričkim muslimanima živa izreka za Zetu: „Turski mal – vlaški miraz“.

²⁵ Drago Čupić, „Osnovne osobine govora Pljevalja“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti*, 8, CANU, Titograd, 1988, str. 79–107.

I o Grblju je Drago Ćupić ostavio kratke dijalektološke podatke, istina ne u okviru posebne studije no u predgovoru jednoj monografiji o Grblju.²⁶ Govor Grblja označio je kao „starocrnogorski“, tj. „zetsko-podlovčenski“, a kao najbitnije osobine naveo je specifičan alternant poluglasnika²⁷, foneme *ś* i *ž*, nepostojanje *h*, velarizovano *l* ispred *a*, *o* i *u*, dosljednu jekavska jotacija²⁸, oblike poput *šnjeg*, *šnaga*, *španać*, *žnam*, neizmijenjene finalne grupe *st* i *zd*, neobično je to što se grupa *ao* javlja i neizmijenjena i kao *ā* i *ō* (pa bi tu osobinu svakako valjalo provjeriti na terenu), dvočlani akcenatski sistem s neprenesenim akcentima čak i na otvorenome finalnom slogu²⁹ – osim u antroponimiji će se akcenat vokativa uopštio u nominativu.

Drago Ćupić objavio je i jedan kratak tekst o plavsko-gusinjskoj govornoj zoni s osvrtom na govor Vasojevića, premda taj tekst ne donosi mnogo upotrebljivih podataka.³⁰ Određujući plavsko-gusinjski govor kao dio vasojevičkoga govora, Ćupić malo dalje konstatuje: „Iz svih materijala o govorima Vasojevića i plavsko-gusinjske zone saznajemo da ovi govori pripadaju starijim novoštokavskim govorima ijekavskoga tipa, znači – onima koji imaju sve bitne osobine novoštokavskih govora, tj. sedmopadežni sistem, četiri akcenta (istina, ne u onoj distribuciji i onom sistemu koji nalazimo u tzv. mlađim novoštokavskim govorima) i dr.“³¹ U sljedećem pasusu, govoreći o sličnostima vasojevičkoga i bjelopavličkoga akcenatskog sistema, koji je četvoročlan ali se silazni akcenti mogu naći na bilo kojem slogu u riječ osim kratkosilaznoga na posljednjem, Ćupić kaže: „Ova šema važi i za plavsko-gusinjski govor, s tim što se, tu i tamo, može naići i na starije, tj. kučko stanje, ali – u cjelini gledano – preovlađuju osobine ostalih vasojevičkih govora.“³² Međutim, od svega što je rečeno u prethodna dva citata može se prihvatiti samo to da je akcenat Vasojevića sličan akcentu Bjelopavlića. Ali to ne važi i za plavsko-gusinjski

²⁶ Drago Ćupić, „Govor Grblja“, In: Jovan Vujadinović, *Grbalj u oslobodilačkom ratu 1941–1945*, Mjesna organizacija SUBNOR, Grbalj, 2000, str. 29–33.

²⁷ S pozivom na materijal Luke Vujovića koji je dobijen po *Upitniku za srpskohrvatski dijalektološki atlas – punkt Grbalj*, 1969. godine, a koji je Ćupiću očito bio dostupan, navodi kako je taj specifični alternant poluglasnika karakteristika Gornjega Grblja dok sela Donjega Grblja imaju vokalizovan poluglasnik.

²⁸ Ne govori ništa o tome je li jekavska jotacija obuhvatila labijale, a navodi samo primjere za jotaciju *d*, *t*, *s*, *z*, *c*.

²⁹ Posve je neobična konstatacija da se samo prezimena mogu javljati i s uzlaznim akcentima, pored tipičnih silaznih. Ili je riječ o neadekvatnim govornim predstavnicima ili o svojevrsnom kuriozitetu.

³⁰ Drago Ćupić, „O govoru plavsko-gusinjske zone (sa osvrtom na govor Vasojevića)“, *Mos-tovi*, god. XXIII, br. 117–118, Međurepublička zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost, 1991, str. 22–26.

³¹ Isto, str. 23.

³² Isto.

akcenat, koji je tročlan – ima oba silazna i dugouzlazni akcenat.³³ Još je teže prihvatljiv podatak o padežnome sistemu tipičnom za novoštokavske govore jer su i za područje Vasojevića i za plavsko-gusinjsku oblast sasvim obični primjeri tipa *Šedi po livada^e* ili *Živim u selo*.³⁴ Što se ostalih osobina tiče, kao tačne mogu se uzeti one o postojanju specifičnoga alternanta poluglasnika te o svojevrsnoj nazalizaciji njegovoj kod muslimana Plava i Gusinja³⁵ u krajnjem otvorenom slogu, palatalizovano *l* u govoru plavsko-gusinjskih muslimana, promjena finalnoga *ć* i *đ* u *j*, fonemi *ś* i *ž*. Međutim, ne može se prihvatiti ni podatak da plavsko-gusinjski muslimani imaju ikavski alternant umjesto dugoga jata, a pogotovo ne da taj ikavizam ima veze s Bosnom. Plavski je govor ijekavski, a gusinjski ikavsko-jekavski (*dite* – *đeteta*). U dijalektologiji je odavno poznato da je riječ o autohtonu procesu.³⁶

I Ćupićev kratki rad „Odnos štokavštine sjeverozapadne Boke i Dubrovnika“³⁷ više je zanimljiv po naslovu no što stvarno donosi ozbiljniju analizu dva bliska (ne samo prostorno) govora. Mora da autor nije imao dovoljno vremena za posvetiti se ozbiljnoj temi koju je bio prijavio za simpozijum, pa se stiče utisak da je rad nedovršen i da se na tu temu imalo i što više reći. Nakon što je Zorka Kašić³⁸ u novije doba dala podroban opis govora Konavala, stvoreni su uslovi za ozbiljniji pristup konavosko-bokeškim jezičkim vezama.

Osim što se bavio opisivanjem pojedinih govora Drago Ćupić objavio je i nekoliko radova posvećenim krupnijim jezičkim pojavama u Crnoj Gori. Takve su studije o jotaciji labijala, o lateralima, o sudbini grupe *-ao*, o akcentima, o fonemu *h*. Većina tih studija je pokušaj sinteze ili sistematizacije podataka iz literature te iz materijala koji su prikupljeni za potrebe dijalektoloških atlasa (a koji su Ćupiću kao dugogodišnjem direktoru Instituta za jezik u Beogradu bili dostupni). Kratak rad „Jekavsko jotovanje labijala u govorima Crne Gore“³⁹ pokazuje da je jekavska jotacija labijala poznata u svim crno-

³³ Videti: Ibrahim Reković, *Rječnik plavsko-gusinjskoga govora*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2013.

³⁴ Da je tako, potvrđuje se ne samo i danas na terenu nego o tome svjedoče dosadašnje dijalektološke studije. Videti: Rada Stijović, „Govor Gornjih Vasojevića“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. LIV, SANU, Beograd, 2007.

³⁵ O plavsko-gusinjskome govoru pisao je Ćupić i u tekstu „Suglasnici *l* i *lj* u govoru plavsko-gusinjske zone“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLII, Matica srpska, Novi Sad, 1999, str. 395–398.

³⁶ Videti: Adnan Čirgić, *Govor podgoričkih muslimana*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovje, Cetinje, 2007, str. 60–73.

³⁷ Drago Ćupić, „Odnos štokavštine sjeverozapadne Boke i Dubrovnika“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 7, sv. 1, JAZU, Zagreb, 1985, str. 73–80.

³⁸ Zorka Kašić, „Govor Konavala“, *Srpski dijalektološki zbornik*, XLI, SANU, Beograd, 1995.

³⁹ Drago Ćupić, „Jekavsko jotovanje labijala u govorima Crne Gore“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 7, Beograd – Novi Sad – Tršić, 1977, str. 57–63.

gorskim govorima osim mrkojevičkoga, a da je najzastupljenija u govorima oko Skadarskoga jezera i oko rijeka Zete i Morače. Kako je taj rad nastao prije gotovo pune četiri decenije, vrijedno je uputiti na u novije doba objavljenu studiju Sanje Orlandić o jekavskoj jotaciji u crnogorskim govorima, u kojoj su sistematizovana sva dosadašnja saznanja o toj pojavi.⁴⁰

Studija „Sudbina vokalske grupe a + o (al, ɛl) u govorima Crne Gore“⁴¹ donosi manje-više poznate podatke (iz literature) o naznačenoj temi, ali je ta studija izuzetno opterećena unaprijed postavljenom tezom da *a < ao* u govorima „hercegovačke“ Crne Gore nije autentična osobina tih govora nego import iz „starocrnogorskih“ i „brdskih“ govora. Ćupić obrazlažući tu temu ide dotle da čak smatra da je „nikšićka pjaca tokom nekoliko proteklih vjekova bila bliža od spuške i podgoričke ne malom broju Bjelopavlića i stanovnika iz Donjih Pješivaca“⁴², pa je ta pojava i tim putem (osim preko zajedničkih katuna) dopirala u Nikšić. Nije potrebno objašnjavati da nikšićka pjaca nije Bjelopavličima mogla biti bliža od Spuža koji se diže usred ravnice niti od Podgorice, a posebno nije potrebno objašnjavati da pjaca nije mogla nametnuti tu pojavu koja nije obilježje samo nikšićkoga gradskog govora no i čitavoga širokog prostora koji gravitira Nikšiću. Uostalom, to nije usamljena podudarnost tih po svemu (osim po akcentu) izuzetno srodnih govora.⁴³

U studiji o lateralima u crnogorskim govorima⁴⁴ Ćupić polazi od nalaza Idriza Ajetija⁴⁵ da se u gejijskim govorima albanskoga jezika javljaju dva laterala – palatalizovano i velarizovano *l*, a onda slično stanje navodi u govorima Zete, Lješkolja, Kuča, Bratonožića, muslimana Podgorice, Plava, Gusinja, Bara, Mrkojevićima. Ćupić zaključuje da je „sasvim logično prihva-

⁴⁰ Videti: Sanja Orlandić, „Jekavska jotacija u crnogorskim govorima“, *Lingua Montenegrina*, br. 7, god. IV, sv. 1, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2011, str. 3–35.

⁴¹ Drago Ćupić, „Sudbina vokalske grupe a + o (al, ɛl) u govorima Crne Gore“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU*, knj. 6, CANU, Titograd, 1985, str. 207–216.

⁴² Isto, str. 210.

⁴³ Ovaj rad, iako uzgredno, donosi jedan bitan podatak, a to je da je govor Perasta imao sva četiri akcenta. To se vidi na osnovu primjera koje Ćupić donosi vezano za taj govor, a na osnovu materijala koji je prikupio Luka Vujović za Srpskohrvatski dijalektološki atlas. Ti podaci ne poklapaju se s onim što navodi Tomo Brajković u jedinoj studiji o govoru toga grada, mada se mora istaći da je Brajković nepouzdan u bilježenju akcenata. Ako je pak Vujovićev nalaz tačan, onda se akcenatska granica između crnogorskih govora mora povući dublje – prema Kotoru, tj. prema Ljutoj ili Dobroti. Ostaje da se provjeri, ako je moguće pribaviti relevantne govorne informatore, kakav je akcenatski sistem Orahovca u Boki, što je bitno za određivanje akcenatske granice.

⁴⁴ Drago Ćupić, „Laterali u govorima Crne Gore“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXVII–XXVIII, Matica srpska, Novi Sad, 1984–1985, str. 813–816.

⁴⁵ Idriz Ajeti, „Glas *l* u arbarskim govorima Crnogorske Krajine“, *Godišnjak Balkanološkog instituta Sarajevo*, knj. 1, Sarajevo, 1956.

titi već izgrađeni stav lingvistike da se radi o uticaju albanskih govora, što, opet, ne znači da neka pitanja ovdje ne mogu biti interesantna za raspravljavanje.⁴⁶ Međutim, na istoj strani u fusnoti kaže: „Čini nam se, naime, da nije neumjesno i suvišno, u vezi s ovim, postaviti i neka pitanja: 1) Ako su Zeta i Kuči, istorijski posmatrano, stalno bili u neposrednim dodirima sa albanskim stanovništvom, zašto odgovarajući uticaj nije učinjen i na pravoslavno vasiojevičko stanovništvo plavsko-gusinjske zone, koje je, istorijski, takođe bilo u susjedstvu sa Albancima (Gegama) koliko i kako su bili Zeta i Kuči? 2) Otkuda kod Bratonožića toliki albanski uticaj kada oni nijesu imali neposredne kontakte sa albanskim stanovništvom, osim posredno, preko Kuča, od kojih su takođe odvojeni dubokim kanjonom Male rijeke. Sličan slučaj je i s Lješkopoljem. 3) Zašto se adekvatan uticaj nije izvršio na govor Crmnice. Zašto makar u Krnjicama, koje su istočno od Crmnice, prema albanskom stanovništvu, ne osjeća jači uticaj albanskih govora (...). 4) Zašto, napokon, samo u Mrkovićima imamo *l* ispred *e* i *i* (posebno u riječima turskog i albanskog porijekla) kao u albanskim govorima, a ne i u Kučima, koji su najbliži Albancima, ili u Zeti?“⁴⁷ Ne usuđujući se naravno da damo odgovor na postavljena pitanja niti da isključimo pitanje supstrata ili adstrata, napominjemo da je Čupić desetak godina kasnije ipak odbacio albanski jezički uticaj kao presudan. Govoreći o palatalizaciji *l* u zetskome govoru zaključuje: „Moje mišljenje, međutim, ide ka tome da se ovdje radi o staroj opšteslovenskoj crti, gdje je došlo do miješanja navedenih glasova ne pod uticajem albanskoga jezika nego zbog nestabilnosti razlike među ovim glasovima u mnogim slovenskim jezicima, a da je albanski jezik na ovom području (kao i u ostalim graničnim govorima na istoku Crne Gore) samo podupro ovakvo stanje. Znači, moglo bi se raditi o govornoj osobini donesenoj iz dosta daleke prošlosti. Po ovoj osobini govor Zete bi, znači, mogao da odslikava staro slovensko stanje, koje se u najčistijem vidu sačuvalo u ruskom jeziku.“⁴⁸

Studija o fonemu *h* u crnogorskim govorima⁴⁹ zapravo je dopuna podataka koje je Radosav Bošković⁵⁰ publikovao u svome znamenitom članku o tome fonemu. Čupić je u njoj obradio i krajeve koje Bošković nije obišao i dao pregled sudbine toga fonema u različitim crnogorskim govorima. Na

⁴⁶ Drago Čupić, „Laterali u govorima Crne Gore“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXVII-XXVIII, Matica srpska, Novi Sad, 1984–1985, str. 815.

⁴⁷ Isto, fusnota 29.

⁴⁸ Drago Čupić, „Neke osobine govora Zete“, *Glas Zete*, br. 16-17, jun 1997, str. 12.

⁴⁹ Drago Čupić, „Sudbina glasa *h* u govorima Crne Gore (u odnosu na Boškovićevo ispitivanje ovoga glasa)“, *Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1989, str. 61–68.

⁵⁰ Radosav Bošković, „O prirodi, razvitku i zamenicama glasa *h* u govorima Crne Gore“, *Odabrani članci i rasprave*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1978, str. 7–22.

Boškovićeve se ispitivanja (u saradnji s M. Maleckim)⁵¹ naslanja i Ćupićeva studija o akcentima u crnogorskim govorima.⁵² Novina koju ta Ćupićeva studija donosi jeste da je zagarački i komanski govor, od Boškovićevih do Ćupićevih ispitivanja, ustalio sistem sa samo dva silazna akcenta. Međutim, ne može se prihvatiti Ćupićev nalaz da Zagreda, za razliku od Čeva, Markovine i Velestova, pripada dvoakcenatskim govorima (s dva silazna akcenta) kakvima on smatra komansko-zagarački. Naš materijal s terena negira takav nalaz te pouzdano možemo reći da Zagreda pripada troakcenatskim govorima (dva silazna i dugouzlazni akcentat).

Kao što je opisivao pojedine govore ili pojedine šire pojave u crnogorskim govorima, Drago Ćupić ostavio je i nekoliko portreta o filolozima koji su se bavili jezikom u Crnoj Gori. Već je pomenut njegov članak o Vuku St. Karadžiću. Znamenitome crnogorskom dijalektologu Mihailu Stevanoviću posvetio je čak i knjigu⁵³, no čini se da je u toj knjizi više prostora dao pokušaju da Stevanovića prikaže kao srpskoga rodoljuba no kao filologa i najznačajnijega gramatičara srpskohrvatskoga jezika. Pomenimo još i da je posebne studije posvetio Pavlu Iviću⁵⁴, Dimitriju Milakoviću⁵⁵, Pavlu Rovinskome⁵⁶, Andriji Jovićeвиću⁵⁷.

Nepobitno je Drago Ćupić bio najupućeniji naš dijalektolog u prethodna ispitivanja u Crnoj Gori. Dragocjene podatke o tome ostavio je u nekoliko svoja kraća priloga. Tako u prilogu „Dijalektološka i onomastička istraživanja u Crnoj Gori“⁵⁸ nabraja koji su sve crnogorski govori obrađeni u publikovanim studijama naših i stranih dijalektologa. Od toga je podatka bitniji onaj

⁵¹ R. Bošković & M. Malecki: „Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susedne govore“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU*, br. 20, CANU, Podgorica, 2002, str. 5–13.

⁵² Drago Ćupić, „Uzlazni akcenti u starijim govorima Crne Gore (i Boškovićovo ispitivanje ovih akcenata)“, *Prvi lingvistički naučni skup u spomen na Radosava Boškovića*, CANU, Titograd, 1988, str. 233–237.

⁵³ Drago Ćupić, *Život u znaku nauke. Mihailo Stevanović (1903–1991)*, Unireks, Beograd, 2000. Stevanoviću je posvećen još jedan Ćupićev tekst – Drago Ćupić, „Govori Crne Gore u proučavanju Mihaila Stevanovića“, *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića* (zbornik radova), CANU, Podgorica, 2002, str. 125–132.

⁵⁴ Drago Ćupić, „Ivićevo izučavanje govora Crne Gore“, *Život i delo akademika Pavla Ivića*, Subotica – Novi Sad – Beograd, 2004, str. 461–467.

⁵⁵ Drago Ćupić, „Milakovićeve lingvističke marginalije u *Grlici* (1835–1839)“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXXIII, Matica srpska, Novi Sad, 1990, str. 503–507.

⁵⁶ Drago Ćupić, „Kako je Rovinski izučavao jezik Crnogoraca“, zbornik *Pavle Rovinski i Crna Gora*, CANU, Podgorica, 2009, str. 181–186.

⁵⁷ Drago Ćupić, „Andrija Jovićeвиć i Rečnik SANU“, *Zbornik radova povodom pedesetogodišnjice smrti Andrije P. Jovićeвиća*, Samoupravna interesna zajednica osnovnoga vaspitanja i obrazovanja, Cetinje, 1989, str. 121–126.

⁵⁸ Drago Ćupić, „Dijalektološka i onomastička istraživanja u Crnoj Gori“, *Prosvjetni rad*, br. 13, Titograd, 1975, str. 7.

koji se odnosi na pojedine punktove koji su obrađeni za potrebe dijalektoloških atlasa: „Za potrebe Opšteslovenskog lingvističkog atlasa, čije je sjedište u Moskvi, prikupljena je (i prenesena na kartice) građa iz svih punktova za ovaj atlas sa područja Crne Gore: Radovići (u Krtolama – Boka), Reževići, Mrkovići, Golubovci, Njeguši, Trebaljevo (kod Kolašina) i Andželat (kod Andrijevice). Za potrebe srpskohrvatskog dijalektološkog atlasa, na kojemu se, takođe, kao i na Opšteslovenskom lingvističkom atlasu, radi već godinama, iz Crne Gore su obrađeni punktovi: Radovići, Radanovići, Brčeli, Ceklin, Bace, Spič, Gorana, Komani, Zagarač, Trešnjevo, Bjelopavlići, Piperi, Kurilo (Zeta), Titograd, Andželat, Plav, Petnjica, Kostići (kod Bijelog Polja), Kuti (kod Nikšića), Bare Sirovačke (u Uskocima), Šaranci i Pišće (u Pivi). Ostali su za ovaj atlas neispitani govori iz 28 punktova.⁵⁹ O prikupljanju građe iz Crne Gore za potrebe lingvističkih atlasa govorio je Ćupić i na drugome mjestu, međutim nije naveo koji su punktovi ostali neobrađeni.⁶⁰ Poznato je da je materijal koji je skupljen za potrebe Opšteslovenskoga lingvističkog atlasa odavno objavljen⁶¹, ali je prava šteta što materijal dobijen za potrebe Srpskohrvatskog dijalektološkog atlasa niti je objavljen niti je dovršen, a – kako stoje stvari – teško se nadati njegovoj filanzaciji s današnjom dijalektološkom kadrovskom strukturom.

Instruktivan je Ćupićev završni tekst iz oblasti crnogorske dijalektologije – „Pred daljim dijalektološkim ispitivanjima govora Crne Gore“.⁶² U njemu je Drago Ćupić naznačio glavne pravce daljih dijalektoloških ispitivanja. Posebnu pažnju, smatra, treba posvetiti govorima na granici dva akcenatska sistema u Crnoj Gori (s jedne i druge strane linije Pavino Polje – Mojkovac – zapadni Bjelopavlići – grahovsko područje – Risan) te onim govorima koji su geografski izolovani: pljevaljska Bukovica, neki rožajski govori itd. U okviru „istočnohercegovačkog“ dijalekta predlaže više leksikografska i onomastička ispitivanja no klasična dijalektološka. „Na istočnocrnogorskom području dobro bi bilo monografski ispitati govore Bratonožića (sa Brskutom), Kuća, Pipera, Ceklina, Cetinja sa okolinom, Njeguša, Primorja južno od Paštrovića, i nekih djelova Boke, Bijelog Polja, plavsko-gusinjske oblasti, i još nekih.“⁶³

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Drago Ćupić, „Rad na lingvističkim atlasima – opšteslovenskom i srpskohrvatskom“, *Prosvjetni rad*, br. 14, Tirograd, 1977, str. 7.

⁶¹ Videti: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, ANUBiH, Posebna izdanja, Knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka, Knj. 9, Sarajevo, 1981.

⁶² Drago Ćupić, „Pred daljim dijalektološkim ispitivanjima govora Crne Gore“, *Srpski jezik*, XIII/1–2, Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, Beograd, 2008, str. 519–522.

⁶³ Isto, str. 520.

Kad je u pitanju leksikografski rad, ističe da bi prednost trebalo dati leksici iz onih oblasti života koje nestaju pred procesom urbanizacije (prije svega iz oblasti zanata i poljoprivrede). O nekima od navedenih govora objavljene su u novije vrijeme ili dijalektološke ili leksikografske studije, no sigurno je da bi makar po unaprijed sastavljenome upitniku valjalo ispitati neke oblasti o kojima imamo samo šture ili nesigurne podatke. Nažalost, za dobar dio toga posla uveliko se zakasnilo. Kad je u pitanju Primorje, takav bi posao dao prilično labave rezultate jer je proces urbanizacije onđe gotovo u potpunosti završen, mada bi teško uopšte danas bilo naći kraj u Crnoj Gori u kojemu se mogu naći apsolutno relevantni govorni predstavnici.

Kao što se iz ovoga kratkoga priloga može vidjeti, Drago Ćupić ostavio je brojne radove iz oblasti crnogorske dijalektologije. Njegova bibliografija o crnogorskim govorima, nastala prije tri i po decenije, i dalje je neophodan priručnik svima koji se dijalektologijom bave. Nezamjenljive su mu i dvije studije – o bjelopavličkome i zagaračkome (s rječnikom) govoru, a ostavio je podatke i o pojedinim manjim govornim cjelinama i jezičkim pojavama u Crnoj Gori. Njegov rad pati od tradicionalizma kojemu je podređivao ne samo zaključke no i cijela istraživanja, ali u svjetlosti današnjih saznanja o crnogorskim govorima lako je odrediti što je u tim radovima balast a što je i dalje zadržalo vrijednost.

Citirana literatura

- Ajeti, Idriz: „Glas *l* u urbanskim govorima Crnogorske Krajine“, *Godišnjak Balkanološkog instituta Sarajevo*, knj. 1, Sarajevo, 1956.
- Bošković, R. & Malecki, M.: „Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susedne govore“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU*, br. 20, CANU, Podgorica, 2002, str. 5–13.
- Bošković, Radosav: „O prirodi, razvitku i zamenicima glasa *h* u govorima Crne Gore“, *Odabrani članci i rasprave*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1978, str. 7–22.
- Brozović, Dalibor: „Prilozi u diskusiji“, *Zbornik radova Crnogorski govori*, CANU, Titograd, 1984, str. 59.
- Čirgić, Adnan: „Revizija podjele crnogorskih govora“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Institut za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2009, str. 252–267.
- Čirgić, Adnan: *Govor podgoričkih muslimana*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2007.
- Ćupić, Drago & Ćupić, Željko: „Rečnik govora Zagarača“, *Srpski dijalektološki zbornik*, XLIV, SANU & Institut za srpski jezik, Beograd, 1997.

- Ćupić, Drago: *Život u znaku nauke. Mihailo Stevanović (1903–1991)*, Unireks, Beograd, 2000.
- Ćupić, Drago: „Akcentat imenica u bjelopavličkome govoru“, *Prilozi proučavanju jezika*, 6, Katedra za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1970, str. 135–152.
- Ćupić, Drago: „Andrija Jovičević i Rečnik SANU“, *Zbornik radova povodom pedesetogodišnjice smrti Andrije P. Jovičevića*, Samoupravna interesna zajednica osnovnoga vaspitanja i obrazovanja, Cetinje, 1989, str. 121–126.
- Ćupić, Drago: „Bibliografija govora Crne Gore“, *Crnogorski govori* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1984, str. 97–128.
- Ćupić, Drago: „Dijalektološka i onomastička istraživanja u Crnoj Gori“, *Prosvjetni rad*, br. 13, Titograd, 1975, str. 7.
- Ćupić, Drago: „Govor Bjelopavlića“, *Srpski dijalektološki zbornik*, XXIII, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1977.
- Ćupić, Drago: „Govor Grblja“, In: Jovan Vujadinović, *Grbalj u oslobodilačkom ratu 1941–1945*, Mjesna organizacija SUBNOR, Grbalj, 2000, str. 29–33.
- Ćupić, Drago: „Govori Crne Gore u proučavanju Mihaila Stevanovića“, *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića* (zbornik radova), CANU, Podgorica, 2002, str. 125–132.
- Ćupić, Drago: „Ivićevo izučavanje govora Crne Gore“, *Život i djelo akademika Pavla Ivića*, Subotica – Novi Sad – Beograd, 2004, str. 461–467.
- Ćupić, Drago: „Jedna pojava duženja kratkog uzlaznog akcenta u bjelopavličkom govoru“, *Zbornik za jezik i književnost*, knj. I, Društvo za srpskohrvatski jezik i književnost SR Crne Gore, Titograd, 1972, str. 105–108.
- Ćupić, Drago: „Jekavsko jotovanje labijala u govorima Crne Gore“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 7, Beograd – Novi Sad – Tršić, 1977, str. 57–63.
- Ćupić, Drago: „Kako je Rovinski izučavao jezik Crnogoraca“, zbornik *Pavle Rovinski i Crna Gora*, CANU, Podgorica, 2009, str. 181–186.
- Ćupić, Drago: „Laterali u govorima Crne Gore“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXVII–XXVIII, Matica srpska, Novi Sad, 1984–1985, str. 813–816.
- Ćupić, Drago: „Milakovićeve lingvističke marginalije u *Grlici* (1835–1839)“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXXIII, Matica srpska, Novi Sad, 1990, str. 503–507.
- Ćupić, Drago: „Neke osobine govora Zete“, *Glas Zete*, br. 16–17, jun 1997, str. 12–13.

- Ćupić, Drago: „O govoru plavsko-gusinjske zone (sa osvrtom na govor Vasojevića)“, *Mostovi*, god. XXIII, br. 117–118, Međurepublička zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost, 1991, str. 22–26.
- Ćupić, Drago: „O ispitivanju narodnih govora Crne Gore“, *Raskovnik*, god. VIII, br. 27, Beograd, 1981, str. 115–131.
- Ćupić, Drago: „Odnos štokavštine sjeverozapadne Boke i Dubrovnika“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 7, sv. 1, JAZU, Zagreb, 1985, str. 73–80.
- Ćupić, Drago: „Osnovne osobine govora Pljevalja“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti*, 8, CANU, Titograd, 1988, str. 79–107.
- Ćupić, Drago: „Pred daljim dijalektološkim ispitivanjima govora Crne Gore“, *Srpski jezik*, XIII/1–2, Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, Beograd, 2008, str. 519–522.
- Ćupić, Drago: „Pregled glavnijih osobina govora Zete“, *Južnoslovenski filolog*, XXXIII, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1977, str. 265–282.
- Ćupić, Drago: „Rad na lingvističkim atlasima – opšteslovenskom i srpskohrvatskom“, *Prosvjetni rad*, br. 14, Tirograd, 1977, str. 7.
- Ćupić, Drago: „Sudbina glasa *h* u govorima Crne Gore (u odnosu na Boškovićovo ispitivanje ovoga glasa)“, *Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1989, str. 61–68.
- Ćupić, Drago: „Sudbina vokalske grupe *a + o* (al, њl) u govorima Crne Gore“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU*, knj. 6, CANU, Titograd, 1985, str. 207–216.
- Ćupić, Drago: „Suglasnici *l* i *lj* u govoru plavsko-gusinjske zone“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLII, Matica srpska, Novi Sad, 1999, str. 395–398.
- Ćupić, Drago: „Uticaj starocrnogorskih govora na hercegovačke govore u Crnoj Gori“, *Durmitorski zbornik. Na izvoru Vukova jezika*, Istorijski institut Crne Gore, Titograd, 1991, str. 21–25.
- Ćupić, Drago: „Uzlazni akcenti u starijim govorima Crne Gore (i Boškovićovo ispitivanje ovih akcenata)“, *Prvi lingvistički naučni skup u spomen na Radosava Boškovića*, CANU, Titograd, 1988, str. 233–237.
- Ćupić, Drago: „Vuk i naša dijalektološka tradicija poslije njega“, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. 35, sv. 1, Matica srpska, Novi Sad, 1987, str. 147–156.
- Ćupić, Drago: „Vuk Karadžić – prvi ispitivač govora Crne Gore“, *Vuk St. Karadžić i Crna Gora* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1987, str. 17–25.

- Ćupić, Drago: „Zašto je Vuk u II izdanju Rječnika zadržao dijalekatski akcenat na nekim riječima iz Crne Gore“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XXX, sv. 1–2, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1973, str. 625–631.
- *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, ANUBiH, Posebna izdanja, Knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka, Knj. 9, Sarajevo, 1981.
- Kašić, Zorka: „Govor Konavala“, *Srpski dijalektološki zbornik*, XLI, SANU, Beograd, 1995.
- Orlandić, Sanja: „Jekavska jotacija u crnogorskim govorima“, *Lingua Montenegrina*, br. 7, god. IV, sv. 1, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2011, str. 3–35.
- Reković, Ibrahim: *Rječnik plavsko-gusinjskoga govora*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2013.
- Stevanović, Mihailo: „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XIII, Beograd, 1933/34, str. 1–129.
- Stijović, Rada: „Govor Gornjih Vasojevića“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. LIV, SANU, Beograd, 2007.
- Tanasić, S.: „Biografija“, *Zbornik Instituta za srpski jezik SANU*, I, Posvećeno dr Dragu Ćupiću, Beograd, 2008, str. 11–12.

Adnan ČIRGIĆ

DRAGO ĆUPIĆ'S CONTRIBUTION TO MONTENEGRIN DIALECTOLOGY

The present paper discusses the contribution of Drago Ćupić to Montenegrin dialectology, mainly reflecting in his work on bibliographies of papers on the Montenegrin speech patterns, extensive Zagarač's dictionary (co-authored with his son Željko) and a monograph on speech pattern of Bjelopavlići. In addition, Ćupić dealt with the shorter descriptions of language areas, certain phenomena in the Montenegrin speech patterns and philological portraits of scientists whose work was related to Montenegro.

Key words: *Drago Ćupić, Montenegrin dialectology, Zagarač, Bjelopavlići, bibliography*